

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 009.1:94(477)

АНАЛІЗ КОЛОНІАЛЬНОГО СТАТУСУ УКРАЇНИ МИСЛИТЕЛЯМИ І ПОЛІТИКАМИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Воропаєва Т.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізується проблема колоніального статусу України та її репрезентація у працях мислителів і політиків початку ХХ століття. Проблеми російського й радянського імперіалізму та специфіка колоніального й постколоніального статусу України ще недостатньо вивчені. Такі проблеми були викликані розпадом колоніальної системи і створенням постколоніального простору, що стало однією з найважливіших подій ХХ століття. Метою даної статті є аналіз творів мислителів і політиків початку ХХ століття. У статті обґрунтована актуальність дослідження процесів колонізації і деколонізації українського соціуму. Українські реалії початку двадцятого століття необхідно аналізувати в контексті імперіології та постколоніальних досліджень. Феномен колоніального панування розглядається через призму імперської організації соціуму.

Ключові слова: імперія, колоніалізм, постколоніальні дослідження, Росія, Україна.

Постановка проблеми. В сучасній соціогуманітаристиці багатьох нових незалежних держав (в першу чергу, в Україні, Росії, Казахстані, Білорусі) активізується інтерес до колоніальної та постколоніальної проблематики. Сучасні дослідники зазначають, що необхідно вивчати постколоніальний досвід колишніх імперій, адже після розпаду СРСР виникла ціла низка проблем, пов'язаних не тільки з постколоніальними міграціями й адаптацією колишніх радянських республік (а тепер нових незалежних держав) до нової геополітичної, соціально-економічної та соціокультурної реальності, але й з великими труднощами постколоніального націєтворення, з травматичним досвідом колонізованих людей, які були денацієзовані та витиснуті на суспільно-політичну та соціально-економічну периферію. Проблеми російського й радянського імперіалізму та специфіка колоніального й постколоніального статусу України ще недостатньо вивчені, адже такі проблеми були викликані розпадом колоніальної системи і створенням та поступовим розширенням постколоніального простору, що стало однією з найважливіших подій ХХ століття. **Актуальність дослідження** колоніалізму полягає в тому, що наслідки колоніального панування колишніх імперій помітно проявляються і в сучасному світі. Актуальність поетапного вивчення колоніального минулого України підвищується у зв'язку з неоголошеною гібридною війною Росії проти України та з постійним неокolonіальним тиском колишнього імперського центру на нові незалежні держави. Результати першого етапу дослідження колоніального минулого України представлені нами у першій статті [2, с. 136–141]. У даній (тобто другій) статті аналізується проблема колоніального статусу України та її репрезентація у працях мислителів і політиків початку ХХ століття.

Відомо, що у першій третині ХХ ст. відбулось повалення Австро-Угорської, Німецької,

Російської та Османської імперій. На початку ХХ ст. український національний рух в Російській імперії все більше політизувався, характеризуючись активною боротьбою не тільки за культурні, освітні, але й за політичні права українського народу. Перші українські політичні партії намагались вирішити українське «національне питання» й ліквідувати самодержавство, вони боролись за парламентаризм, за демократичні права й свободи тощо. Частина політичних партій прагнула побудувати самостійну Українську державу. Активізувалась діяльність українських громад (культурно-просвітницьких організацій, які популяризували українську національну ідею і намагались консолідувати українців). Після Революції 1905 р. окремі лідери українських партій увійшли у виборчі списки опозиційних партій Росії, в результаті у першій Державній думі Росії була сформована Українська Парламентська громада.

Лютнева революція та Жовтневий переворот 1917 р. в Росії стали поштовхом до початку Української національної революції 1917–1921 рр. Після створення УНР і оголошення Центральною Радою про вихід зі складу Росії та про державну незалежність України (IV Універсал) розпочалась більшовицько-українська війна, яка привела до встановлення радянської влади на великому сегменті території України (тобто на її більшій частині), а також до створення СРСР у 1922 р. Західні території України стали частинами Польщі, Чехословаччини та Румунії. Проте національно-визвольний рух 1917–1921 рр. не припинявся не тільки на західноукраїнських землях, але й на центральних та південно-східних територіях України (тут варто згадати Холоднорський повстанський рух). Прискорена індустріалізація, примусова колективізація, голодомори та масові репресії забрали життя у 8–10 млн українців. Наприклад, повна залежність України від Росії

виявилась уже в 1921–1923 рр., коли з охоплених голодом українських теренів вивозили хліб, але не на Миколаївщину та Одещину (де в той час лютував голод), а в Росію.

Таким чином, українські реалії початку двадцятого століття необхідно аналізувати в контексті імперіології та постколоніальних досліджень, а феномен колоніального панування Росії та СРСР треба розглядати через призму імперської організації соціуму [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що К. Маркс і Ф. Енгельс першими здійснили науковий аналіз колоніальної політики в доімперіалістичну епоху, досліджуючи специфіку колоніального правління та європейську експансію на території інших («менш розвинутих») культур. Вони були переконані, що бурхливий розвиток метрополій відбувається за рахунок нещадної експлуатації колоній, вважаючи експансіоністську політику головним чинником становлення світової капіталістичної системи. К. Маркс та Ф. Енгельс приділяли значну увагу не тільки колоніальній політиці імперій, але й національно-визвольній боротьбі пригнічених народів, підтримуючи антиколоніальні рухи пригнорблених і прогнозуючи майбутнє звільнення колонізованих народів.

Термін «колоніалізм» уперше був уведений в науковий та публіцистичний дискурс Полем Луї на початку ХХ ст. Він вважав, що колоніалізм є негативним явищем, що наслідком колоніальної політики імперій є різні дії, експансії та маніпуляції, які базуються на соціальній нерівності самої системи відносин метрополії та її колоній. П. Луї намагався дати належну відповідь імперським ідеологам Ж. Феррі та П. Леруа-Больє, які вважали, що саме від колоніальної політики залежить економічна й політична могутність держави, її безпека і технічний розвиток.

На початку ХХ ст. Д. Гобсон і Р. Гильфердинг запропонували досліджувати нову форму капіталізму. На їхню думку, імперіалізм ставав новою панівною формою політичних, економічних та культурних відносин, що базувались на основі колонізації, а нестримний потяг до територіального розширення зумовлювався прагненням до збільшення капіталів. При цьому колонії ставали головним чинником імперського багатства, що дозволяло метрополіям нарощувати капітал, військову могутність і зміцнювати свої позиції у боротьбі з конкурентами.

Концептуальні позиції названих авторів вивчалися мислителями і політиками, які досліджували колоніальний статус України та її боротьбу за власну незалежну державу. А українська антиколоніальна традиція, започаткована Т. Шевченком та І. Франком, була продовжена у творах їхніх однодумців та наступників.

Відомо, що досить велика група дослідників і письменників (С. Андрусів, Ю. Андрухович, М. Богачевська-Хомяк, С. Величенко, Б. Винар, В. В'ятрович, О. Гнатюк, Г. Грабович, О. Грабович, С. Грабовський, Я. Грицак, Т. Гундорова, С. Дацюк, І. Дзюба, С. Єкельчик, М. Жулинський, О. Забужко, Л. Залізник, Г. Касьянов, В. Кебуладзе, М. Кирчанів, О. Кісь, Т. Кузьо, Є. Маланюк, Л. Масенко, С. Павлич-

ко, М. Павлишин, О. Пахльовська, М. Розумний, М. Рябчук, Є. Сверстюк, Л. Сенік, Г. Сивокінь, О. Сінченко, О. Соскін, В. Стус, О. Субтельний, С. Троян, Б. Червак, М. Шаповал, Ю. Шерех, М. Шкандрій, Р. Шпорлюк та інші) здійснила різноаспектний аналіз колоніального минулого України. Це не тільки значно активізувало подальший розвиток постколоніальних досліджень в Україні, але й привело до розуміння, що розпад колоніальної системи імперіалізму не приводить до негайної ліквідації колоніалізму. Адаже у багатьох звільнених країнах представники колишнього імперського центру продовжують утримувати домінуючі суспільно-політичні та економічні позиції. Вони можуть використовувати будь-які засоби (економічний тиск, змови, підкуп, підривно діяльність, терористичні акти, колоніальні й інформаційні війни тощо) для того, щоб тримати під своїм впливом країни, що звільнилися, нівелювати (або й знищити) завойовану ними незалежність.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки процеси імперської експансії та колонізації територій інших народів мають складну багатофакторну природу, оскільки вони суттєво вплинули на різнопланові трансформації практично усіх сфер життя колонізованих соціумів, то для конструктивного деколонізації України і продовження її цивілізаційного поступу необхідно використати інтегративний підхід (який розробляється в сучасному українознавстві). Застосування інтегративного (трансдисциплінарного) підходу дозволяє: 1) вивчати явище колоніалізму більш об'єктивно, у більш широкому контексті, що дозволяє переосмислити його вплив на сучасні політичні, економічні, соціокультурні процеси; 2) аналізувати колоніальне минуле України в рамках українознавства, а також у контексті імперіології та постколоніальних досліджень; 3) розглядати феномен колоніального панування Росії та СРСР через призму імперської організації соціуму; 4) здійснити критичний аналіз відомих теорій колоніалізму; 5) визначити оптимальні стратегії нівеляції політико-правових, соціально-економічних та соціокультурних наслідків колоніалізму.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз творів мислителів і політиків початку ХХ століття, в яких розглядається колоніальний статус України. Подібний науковий аналіз буде сприяти трансдисциплінарним дослідженням процесів колонізації і деколонізації (як стихійної, так і спеціально організованої) сучасного українського соціуму.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що українська антиколоніальна традиція, започаткована Т. Шевченком та І. Франком, була продовжена у творах Ю. Бачинського, М. Драгоманова, Б. Грінченка, Т. Зінківського, М. Костомарова, Лесі Українки, М. Міхновського, В. Липинського, Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, Є. Коновальця, О. Ольжича та ін. С. Величенко підкреслив, що поява ідеї про колоніальний статус України в працях Бачинського, Порша та Стасюка дозволяє припустити, що вони розроблялись під впливом Ліста й Каутського. Поняття «колонія» й «колоніалізм» в Україні почали використовуватись більш активно на початку ХХ ст., тим більше,

що сьомий конгрес II Соціалістичного інтернаціоналу (1907) засуджував будь-який «колоніалізм» як прояв нерівноправності, не закликаючи до відокремлення [1].

В. Липинський з 1908 р. займався громадсько-політичною діяльністю, спрямованою на навернення польської та полонізованої шляхти Правобережжя до українства. В. Липинський усвідомлював, що український народ хоче жити і буде жити як народ незалежний, що ополяченій шляхті в Україні треба визначитись: чи буде вона з народом і зійде з позиції колонізаторів, чи буде опиратися ходові історії. Цю позицію В. Липинський сформулював у брошурі «Шляхта на Україні: її участь в житті українського народу на тлі його історії» (1909) та в інших статтях. На думку автора, шляхта мусить удосконалювати культурний рівень народу. При цьому полякам і полонізованим українцям не треба відмовлятися від свого походження, рідної мови, але поступово переходити на українську культуру, мову, літературу тощо заради ідеї спільності проживання в Україні та подальшого формування України як держави. Автор підкреслював: «І нехай нам не кажуть, що ми, повертаючись до свого народу, до свого материнського кореня, воюємо з Польщею; адже ми поборюємо в собі не польськість, а лише свої польсько-шляхетські пережитки, які зробили нас «колоністами» не лише на цій нашій землі, а навіть в історії Польщі; і в цьому скиданні з себе дірявого історичного лахміття ми йдемо на Польщу, власне, правдіву» [8, с. 47–50]. В. Липинський наголошував: «Українцем єсть всякий, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією» [8, с. 47–50].

Макс Вебер – видатний німецький вчений-енциклопедист (соціолог, історик, юрист, філософ, економіст, релігієзнавець, політолог), творча спадщина якого справила значний вплив на становлення і розвиток сучасної соціогуманітаристики. Він присвятив багато своїх праць аналізу колоніальної проблематики. Але у творчому доробку М. Вебера залишаються проблеми, які він розглядав у багатьох своїх творах, але так і не створив цілісної концепції. Наприклад, колоніальна проблематика так і не була узагальнена самим ученим, але авторська послідовність, переконлива аргументація і логіка розгляду проблем імперської політики, політичної та економічної експансії дозволяє стверджувати, що політичні ідеї М. Вебера у цій сфері є досить зрілими і можуть бути систематизовані й сформульовані у вигляді завершеної концепції. Тим більше, що дана проблематика залишається актуальною для сучасної соціогуманітаристики, а сам Макс Вебер був не тільки політологом-теоретиком, але й політиком-практиком, що підсилює практичну значимість багатьох його висновків. У кількох своїх працях М. Вебер досліджував експансіоністську зовнішню політику багатьох держав із часів античності, особливості розвитку і падіння імперій, аналізував успіхи й невдачі імперської політики. Вчений підкреслював, що економічна експансія не обов'язково супроводжується експансією політичною. У той же час, відзначав автор, широкі маси населення схильні недооцінювати той ризик, з яким пов'язана подібна експансія, і суб'єктивно готові підтримувати імперіалістич-

ну політику своєї держави. Їхня надія поліпшити свої справи за рахунок інших держав є тим впливовим фактором, на якому ґрунтується великодержавна політика.

Відомо, що уявлення М. Вебера про імперську політику і експансію Німеччини поступово змінювалися від її помірної підтримки до послідовної і аргументованої критики [5; 12, с. 61–62]. Погляди Вебера на вирішення національного питання (одного з найважливіших для тогочасної Східної і Центральної Європи) також поступово еволюціонували. На самому початку ХХ ст. М. Вебер перебував під сильним впливом ідей федералізму М. Драгоманова (з яким його познайомив Б. Кістяківський). Викладена М. Драгомановим у праці «Історична Польща і великоруська демократія» програма Федералістичної перебудови Російської імперії сподобалася М. Веберу компромісним рішенням потенційно вибухової проблеми, Вебер писав, що «велика сила» драгоманівської програми «відверто полягає в комбінації ідеалів економічних з національними» [15, с. 267]. М. Вебер оцінював ідеологічну трансформацію позиції М. Драгоманова як перехід від соціалізму до націонал-демократії [5; 15, с. 267], з логікою такої трансформації він повністю погоджувався. Саме таким був і вектор еволюції поглядів М. Вебера.

В. Левандовський [5] та А. Погорілий [9] підкреслюють, що М. Вебер не обмежувався тільки німецьким досвідом політичної модернізації. Коли в Російській імперії почалася революція 1905 р. М. Вебер, за два тижні вивчив російську мову, написав про російські події дві брошури («Про буржуазну демократію в Росії» і «Перехід Росії до уявного конституціоналізму»), в яких велику увагу приділив українському питанню. Він виявив глибоку обізнаність про загальну політичну і культурну ситуацію в Україні. Вчений стверджував, що надання Україні автономії – це питання, яке не хочуть вирішувати навіть послідовні демократи. Однією з причин цього він вважав, зокрема, політику колонізації, яку послідовно здійснював в Україні царський режим. М. Вебер підкреслював, що соціальна структура Російської імперії є головною перешкодою ліберального розвитку і європеїзації Росії, він часто посилався на праці М. Драгоманова, вважаючи його автором, який запропонував найдемократичніші способи вирішення національного питання в поліетнічній Європі. В. Моммзен відзначав «вплив Драгоманова на Вебера» і писав, що «і пізніше Вебер вважав твори Драгоманова основоположними для будь-якого трактування національних проблем» [12, с. 61–62]. Разом з тим, М. Вебер дійшов висновку, що Росія, незважаючи на всілякі відступи назад, все ж стане на шлях «специфічно європейського розвитку», і висловив свою впевненість у тому, що боротьба учасників демократичних і національно-визвольних рухів не буде марною [9].

У 1906 р., розглядаючи перехід Росії до уявного конституціоналізму, М. Вебер аналізує російську політику «найлютішого гноблення України» [14, с. 202], відзначаючи факти сильної і досить успішної русифікації українців [15, с. 259, 269, 271]. Він згадав про заборону в 1876 р. видавати

та ввозити українську літературу і помічав, що «тільки проблема автономії приблизно 30 млн» українців «є пункт, на якому» спирає подих «навіть у послідовних демократів» Росії [15, с. 270]. М. Вебер добре знав програмні принципи і вимоги різних українських політичних партій (зокрема, Української демократичної та Української радикальної партії), підкреслюючи, що кінцевою метою деяких політичних сил є відокремлення України від Росії та створення незалежної української держави [15, с. 270]. Макс Вебер підтримував ідею створення незалежної України і формування українцями своєї власної незалежної національної держави.

Хід подій в Російській імперії упродовж другого десятиліття ХХ ст., її вступ у Першу світову війну, її експансіоністський натиск на західно-українські землі лише зміцнили переконання М. Вебера. У своїх численних статтях і виступах 1915–1919 рр., зокрема у статті «Перехід Росії до псевдодемократії» (квітень 1917 р.), підкреслюється схильність російських політиків до монгольських практик та їхня прихильність до комунізму. М. Вебера вразило вороже ставлення росіян до слов'ян і варварське поводження російських військ на слов'янських просторах, що нагадувало йому середньовічні монгольські часи. У своїх виступах і публікаціях вчений використовує вирази «більшовицький солдатський імперіалізм», «мілітаристські масові інстинкти», «народний імперіалізм» [13, с. 80], «великоруський шовінізм» [14, с. 122], «імперіалістична інтелігенція» [13, с. 110] та ін. У 1915 р. Вебер кепкує із прагнення окремих представників російської інтелігенції до ошчасливлення чужих народів, що знаходиться у кричущому контрасті з невирішеними культурними завданнями на власній території [13, с. 44].

М. Вебер розрізняє європейські та азіатські колонії Російської імперії. Він вважав, що європейські колонії Росії мають свою власну і часто більш давню культуру порівняно з Росією [13, с. 90]. Тому вже у кінці 1915 р. М. Вебер виступав за створення незалежних національних держав неросійських народів європейської частини Російської імперії: польського, українського, литовського, латиського та ін. У багатьох статтях і виступах того часу вчений розглядав Україну як країну, яка знаходиться в колоніальній залежності від Росії і ставив її в один ряд із Польщею, Литвою, Фінляндією та іншими тодішніми колоніями (Індією, Ірландією, Мальтою, Єгиптом, Персією та ін.) [13, с. 90].

У жовтні 1916 р. М. Вебер знову публічно відстоює ідею незалежної України [11; 12]. Вчений бачив сутність Жовтневого перевороту 1917 р. у встановленні військової диктатури і спростовував тезу, що більшовизм спирається на «класово свідомі» в європейському розумінні пролетарські маси. Адже Жовтневий переворот, на його думку, було здійснено «солдатським пролетаріатом». Росія ж була щиро зацікавлена у продовженні війни, зокрема, на території України, яку вона «під приводом звільнення» матиме можливість і далі грабувати та експлуатувати [9; 11; 12]. М. Вебер вважав Російський імперіалізм явищем постійним, а яку «етикетку» матимуть експансі-

оністські домагання Росії – царистську, кадетську або більшовицьку (враховуючи наслідки) – не настільки важливо [5].

Отже, аналіз основних геополітичних ідей М. Вебера, колоніальної проблематики в його творчому доробку, а також творів, концептуально орієнтованих на українські реалії того часу, показав, що можна говорити про теорію імперського експансіонізму М. Вебера, яку необхідно використовувати для вивчення і пояснення постколоніального стану України, а також для дослідження сучасних трансформаційних процесів як в Україні, так і в багатьох інших постколоніальних країнах світу.

З реформістською критикою колоніальної політики імперіалізму виступав К. Каутський, ідеолог демократичного соціалізму, автор теорії імперіалізму та ультраімперіалізму (спрямованої на обґрунтування мирного «вростання» капіталізму в соціалізм), один з найбільш авторитетних представників європейського марксизму кінця ХІХ – початку ХХ ст. Оголосивши таку політику «величезною помилкою», мислитель проповідував відмову від неї, доводячи, що вона не вигідна (при цьому В. Ленін прагнув довести, що теорія К. Каутського не має нічого спільного з марксизмом, вважаючи Каутського зрадником ідеалів марксизму). У праці «Колоніальна політика у минулому і сьогодні» (1900) К. Каутський пояснював специфіку імперіалізму, як прагнення промислово розвинених країн підпорядкувати собі аграрні, підкреслюючи, що імперіалізм пов'язується з колоніальною політикою, що у межах імперіалізму політика переплітається з економікою, тому промислово розвиненим країнам вигідне не тільки економічне, але й політичне підпорядкування більш відсталіх держав.

У праці «Соціалізм та колоніальна політика» (1907) К. Каутський дещо скоригував ідеї Е. Бернштейна (який визнавав право більш розвинених країн модернізувати відсталі, виправдовуючи колоніальну політику розвинених країн, які виконують певну «цивілізаторську місію», прискорюючи економічний розвиток відсталіх народів) стосовно колоніалізму, підкреслюючи, що імперська влада може сприяти розвитку окремих сфер життя у колоніях, якщо це гарантує зростання прибутків у самій імперії. Автор довів, що соціалізм вже став економічною необхідністю. Імперіалізм пов'язаний з політикою колоніалізму, агресії та мілітаризму, тому Каутський закликав боротися з подібною політикою, встановлюючи демократичні принципи у міжнародних відносинах.

У праці «Національність та інтернаціональність» (що була написана у 1908 р., а перекладена й опублікована українською мовою у 1915 р. в друкарні Партії Українських Соціалістів-Револьюціонерів) К. Каутський аналізує різні аспекти життя українців, порівнюючи їх з поляками, чехами, словаками, сербами, хорватами, румунами, німцями. Праця К. Каутського «Національна держава, імперіалістична держава і союз держав» присвячена аналізу процесів переділу світу. Автор не тільки виокремлює й характеризує колонії з європейською культурою, але й наголошує, що колоніальна держава

не має стійкості й згуртованості національної держави, а колоніальні володіння можуть легко перейти у руки іншої колоніальної держави шляхом захоплення, продажу або обміну, вирішальним чинником у даному випадку є ступінь військової сили власників колонії.

Після розгону Установчих зборів у більшовицькій Росії К. Каутський розкрив сутність більшовизму у своїй брошурі «Диктатура пролетаріату» (1918), що містила різку критику політики більшовиків, яка суперечила принципам демократії. Автор заперечував соціалістичний характер російської революції через соціально-економічну й культурну відсталість країни та намагання організувати соціалістичне господарювання насильницькими засобами диктатури пролетаріату. Автор назвав практики більшовиків псевдомарксизмом і підкреслив, що треба замінити більшовизм соціал-демократією, адже тільки тоді можна прокласти шлях до процвітання не лише Росії, але й всієї Європи. В. Ленін відповів книгою «Пролетарська революція і ренегат Каутський» (1918), в якій пролетарська демократія була протиставлена буржуазній демократії. Книга К. Каутського «Криза більшовизму» присвячена критиці більшовицької партії як організації змовників та обґрунтуванню необхідності демократичних парламентських реформ. У книзі «Тероризм і комунізм» (1919) К. Каутський підкреслював, що примусове насадження комунізму порочить саму цю ідею, що Росією правлять не робітники, а нова бюрократія, свавілля якої базується на насильстві й на позбавленні опозиції будь-яких прав. Отже, соціалізм в Росії зазнав поразки, а більшовизм переміг. На цю книгу К. Каутського Л. Троцький відповідає власною книгою «Тероризм і комунізм. Анти-Каутський» (1920). К. Каутський пише нову книгу «Від демократії до державного рабства. Відповідь Троцькому» (1921), яка презентувала об'єктивний аналіз та критичну оцінку революційних подій в Росії. У 1930 р. виходить нова книга К. Каутського «Більшовизм у глухому куті», а в 1934 р. – «Марксизм і більшовизм: Демократія і диктатура», в яких автор доводить, що більшовицька диктатура постала на місці царської диктатури. С. Грабовський зазначає, що ще «наприкінці XIX століття ліберальна й марксистська (Каутський і Бернштейн, а не Ленін-Сталін) політична думка визначила статус України (вкупі – і Східної, і Західної) як «колонії європейського типу» [3].

В. Ленін запропонував власну теорію колоніальної політики в імперіалістичну епоху. Зокрема, він писав у своїй праці «Ще до питання про теорію реалізації» (1899) про окраїни, «колонізація яких» отримала «величезний поштовх в пореформений, капіталістичний період російської історії. Південь і південний схід Європейської Росії, Кавказ, Середня Азія, Сибір слугують колоніями російського капіталізму і забезпечують йому величезний розвиток не тільки вглиб, але і вшир» [6, с. 86]. У статті «Китайська війна» В. Ленін назвав «політику грабунку колоніальною політикою». На думку В. Леніна, імперіалізм створив всесвітню систему колоніального гноблення і фінансового придушення жменькою «передових» країн гі-

гантської більшості населення Землі. Пізніше В. Ленін підкреслював, що соціалісти повинні будуть роз'яснювати масам, що «...росіяни, які не вимагають свободи відокремлення Фінляндії, Польщі, України і т.д., ... чинять як шовіністи, як лакеї, які покрили себе кров'ю і брудом імперіалістських монархій та імперіалістичної буржуазії» [7, с. 263]. В 1914 р. у своїй швейцарській промові В. Ленін заявив, що Україна «стала для Росії тим, чим для Англії була Ірландія, яка нещадно експлуатувалася, не отримуючи нічого натомість», обґрунтовуючи економічні підстави відокремлення України від Росії. Це було фактичне визнання негативної ролі російського колоніалізму [4, с. 28–29], звичайно, текст цієї промови ніколи не публікувався і не цитувався в СРСР. У праці «Підсумки дискусії про самовизначення» (1916) В. Ленін наголошував, що «Росія ... побила світовий рекорд гноблення націй на основі імперіалізму, ... грубого, середньовічного, економічно відсталого, військово-бюрократичного» [7, с. 260]. Але пізніше він визнав, що захист ним «права націй на самовизначення» не означає, що він підтримує відокремлення неросійських теренів від імперії Романових [1]. У творі «Імперіалізм як найвища стадія капіталізму» (1917) В. Ленін писав, що капіталізм у своїй «монопольній» стадії не може вважатися «прогресивним», що в колоніях він стає перешкодою, а не умовою індустріалізації.

Отже, відокремлення колишніх колоній від імперій шляхом національних антиімперіалістичних революцій є цілком можливим. При цьому В. Ленін підкреслював, що він мав на увазі не лише заморські імперії, але й Російську, адже у передмові до першого видання цієї праці він писав, що цензура змусила його вставити Японію і Корею замість Росії та інших країн: «Уважний читач легко підставить замість Японії – Росію, а замість Кореї – Фінляндію, Польщу, Курляндію, Україну, Хіву, Бухару, Естляндію та інші не великоросами заселені області» [7, с. 302, 420]. Ці ідеї в реальному житті стали основою політики Радянського Союзу стосовно країн Азії та Африки, але їх ніколи не застосовували щодо України та інших республік колишнього СРСР, а попередні застереження В. Леніна про те, що він писав про Японію, а мав на увазі Росію, поступово забулись. Незважаючи на згадку про Україну як колонію у праці «Імперіалізм як найвища стадія капіталізму» (1917), В. Ленін наголошував, що російський колоніалізм був усе ж таки «прогресивним» і відокремлення було б економічно шкідливим для неросіян, які повинні були брати участь у загальноімперській антикапіталістичній революції, а не в національно-визвольній та антиімперіалістичній боротьбі [1]. В. Ленін був переконаний, що соціалісти мають підтримувати «антиімперіалістичні національні революції» в Індії та Ірландії, але основним завданням соціалістів у підросійській Україні є об'єднання робітників пригнобленої та панівної нації.

А. Річицький (справжні прізвище, ім'я та по батькові – Пісоцький Анатолій Андрійович) у своїй статті «Од демократії до комунізму» (що була опублікована у київській газеті «Червоний прапор» ще в грудні 1919 р. – січні 1920 р.) нагадав

думку В. Шахрая та С. Мазлаха з їхньої книжки «До хвилі» про те, що російських більшовиків усе одно вигнали би з України і без німців, підкресливши, що ці автори правильно оцінили умови української революції і їхній прогноз збувається зараз. Саме тому, на думку А. Річицького, основним завданням комунізму в Україні зараз є виривання пролетаріату з-під впливу імперіалістичних тенденцій та буржуазного русофільства, виплеканих у ньому тривалим пануванням Росії над Україною. У своїй статті «ШІ Інтернаціонал і колоніальна проблема» (яка була опублікована у Київському часописі «Червоний прапор» (№ 20-21) 12 червня 1920 р.) А. Річицький зазначив, що спадщина імперіалізму – колоніальна й національна проблема лягає на плечі пролетаріату, адже дані проблеми вирішені лише декларативно, на рівні формул «самовизначення націй» та «признання за колоніями і нерівноправними націями права на державне відокремлення». Автор підкреслив, що від подібних декларацій та формул треба перейти до конкретної постановки та реалізації даних питань у програмах комуністичних партій пригнічених народів напівколоній та колоній. Він звертає увагу на те, що програма Російської Комуністичної Партії – це програма пролетаріату метрополії, а програма Української Комуністичної Партії – це програма пролетаріату колонії та найбільш пригніченої нації. А. Річицький виклав свої пропозиції щодо вирішення колоніальної проблеми в Україні. Зокрема, автор підкреслював, що економічний розвиток України суттєво гальмувався її колоніальною експлуатацією з боку імперіалістичної Росії, довівши український народ до нечуваного поневолення й гніту. Щоб подолати такі негативні наслідки потрібно дати належне розв'язання національної проблеми в Україні, підтримуючи незалежність і самостійність економічного й політичного врядування Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР з центром у Харкові була проголошена в 1919 р.), виходячи з принципу самовизначення націй. Автор порівнював особливості постановки й вирішення національного питання у програмах болгарських та українських комуністів, стверджуючи подібність їхнього бачення шляхів вирішення національно-колоніальних проблем. А. Річицький завершує свою статтю сподіванням, що Слово ШІ Інтернаціоналу не розійдеться із Ділом. У статті «Господарство і культура» (що була опублікована у київській газеті «Червоний прапор» 11 липня 1920 р.) автор критикує психологію «общерусских» комуністів, називає «окраїни» Росії колоніями, де живуть пригнічені Російською імперією народи, підкреслюючи, що розпад системи імперіалізму пов'язаний з розпадом колоніальних держав, а той, хто цього не розуміє, є утопічним революціонером.

У 1927–1929 рр. за редакцією А. Річицького був виданий «Капітал» українською мовою, він написав також кілька праць із новітньої історії України («Центральна Рада від лютого до жовтня» (1928); «Нарис з історії української революції» (1930); «Національне питання доби наступу соціалізму» (1931); «Від демократії до комунізму» (1931) та ін.), в яких він чітко викладає свою думку про те, що «між лютим та жовтнем 1917 року

Україна надає нам приклад буржуазно-демократичної революції в пригнобленій колонізованій країні» [10, с. 23–24], адже Україна упродовж 1917–1919 рр. намагалась вивільнитися не тільки від примусового зв'язку з Росією (на підставі самовизначення української нації), але й від шкідливої та реакційної політики російського комунізму відносно України. У листопаді 1933 р. А. Річицькому було висунуто звинувачення як члену націоналістичної контрреволюційної організації, яка нібито прагнула відірвати Україну від Радянського Союзу та перетворити її на колонію чужоземного імперіалізму, у квітні 1934 р. він був страчений.

Створена 22–25 січня 1920 р. Українська комуністична партія стала першою політичною організацією, яка у своїх програмних документах визначила Україну колонією радянської Росії. Цей колоніалізм проявлявся як у практиці переселення російських робітників в українські міста у якості колоністів (що ставали потужною соціальною базою вже російсько-радянського колоніалізму), так і в економічній експлуатації. У меморандумі УКП 1920 р. до ШІ Інтернаціоналу Україна була визначена як колонія Росії та напівколонія європейського капіталу, яка була менш розвиненою, ніж Росія, але розвивалася швидше. Подальший розвиток України, як економічно експлуатованої російської колонії, залежав від звільнення від Росії шляхом «антиімперіалістичної революції» на чолі з власною національною комуністичною партією. Українські комуністи у 1918–1925 рр. засуджували колоніальну експлуататорську природу російського більшовицького режиму і бачили Україну як члена Європейської соціалістичної конфедерації [1]. Скоротившись до 150 членів у 1924 р., УКП саморозпустилася в 1925 р., але партійні та безпартійні українці, що критикували політику Москви щодо України, продовжували розглядати цю політику в «колоніальних» термінах. У 1920-ті рр. радянська влада практично не контролювала в Україні розвиток національного дискурсу в культурній сфері [1].

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження показало, що проблеми російського й радянського імперіалізму та специфіка колоніального й постколоніального статусу України ще недостатньо вивчені. Ці проблеми пов'язані з розпадом колоніальної системи і створенням постколоніального простору, що стало однією з найважливіших подій ХХ ст. Українська антиколоніальна традиція, започаткована Т. Шевченком та І. Франком, була продовжена у творах їхніх однодумців та наступників. Українські реалії початку двадцятого століття вивчались у рамках українознавства, із використанням інтегративного підходу, в контексті імперіології та постколоніальних досліджень. Аналіз творів мислителів і політиків початку ХХ ст. є дуже важливим для процесів деколонізації українського соціуму. Подальші дослідження впливу колоніалізму на всі суспільні сфери нових незалежних держав, а також трансформацій уявлень вітчизняних і зарубіжних дослідників про колоніальний статус України у 1930–1980 рр., є не тільки актуальними, але й можуть стимулювати інтерес сучасних науковців до цієї проблематики.

Список літератури:

1. Величенко С. Питання російського колоніалізму в українській думці. Політична залежність, ідентичність та економічний розвиток / С. Величенко // Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Східної та Центральної Європи / Кравченко В. (ред.). – Харків: ХТМТ, 2009. – С. 300–344.
2. Воропаєва Т.С. Проблема колоніального статусу України у наукових працях мислителів XIX століття / Т.С. Воропаєва // Молодий вчений. – 2017. – № 10. – С. 136–141.
3. Грабовський С. Україна між «там» і «тут»: унікальність постколоніальності / С. Грабовський // Українська правда, 5 січня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2011/01/5/5753794/view_print/.
4. Кравчук П. Під проводом благородних ідей. В.І. Ленін і українська прогресивна громадськість в Канаді / П. Кравчук. – Торонто, 1969. – 120 с.
5. Левандовський В. Україна в зарубіжних стратегіях та доктринах / В. Левандовський // Українська державність у XX столітті. – Київ: Політична думка, 1996. – 434 с. – С. 121–146.
6. Ленин В.И. Полное собрание починений (5 издание) / В.И. Ленин. – Том 4 (1898 – апрель 1901). – М.: Политиздат, 1967. – 566 с.
7. Ленин В.И. Полное собрание починений (5 издание) / В.И. Ленин. – Том 27 (август 1915 – июнь 1916). – М.: Политиздат, 1969. – 644 с.
8. Липинський В. Українцем єсть всякий, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією / В. Липинський // Віче. – К., 2004. – № 8. – С. 47–50.
9. Погорілий О. Макс Вебер і його класична праця / О. Погорілий. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/weber/wbr01.htm>.
10. Річицький А. Нарис з історії української революції / А. Річицький. – Харків, 1930. – 124 с.
11. Mommsen W.J. Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber / W.J. Mommsen. – Oxford, 1974. – 244 p.
12. Mommsen W. J. Max Weber und die deutsche Politik 1890–1920 / W.J. Mommsen. – Tübingen. – 1974. – 280 p.
13. Weber M. Deutschland unter dem europäischen Weltmachten. Gesamt. politische Schriften / M. Weber. – Muenchen. – 1921. – 230 p.
14. Weber M. Russlands Übergang zum Schein Konstitutionalismus / M. Weber // Archiv f. Sozialwiss. u. Sozialpolitik. – 1906. – Bd. XXIII. – Hf. 1. Juli. – Beilage.
15. Weber M. Zur Lage der Bürgerliche Demokratie in Russland / M. Weber // Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik (Tübingen). – 1906. – Bd. XXII. – Hf. 1. Januar.

Воропаєва Т.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**АНАЛИЗ КОЛОНИАЛЬНОГО СТАТУСА УКРАИНЫ
МЫСЛИТЕЛЯМИ И ПОЛИТИКАМИ НАЧАЛА XX ВЕКА****Аннотация**

В статье анализируется проблема колониального статуса Украины и ее репрезентация в трудах мыслителей и политиков начала XX века. Проблемы российского и советского империализма и специфики колониального и постколониального статуса Украины еще недостаточно изучены. Такие проблемы были вызваны распадом колониальной системы и созданием постколониального пространства, что стало одним из важнейших событий XX века. Целью данной статьи является анализ работ мыслителей и политиков начала XX века. В статье обоснована актуальность исследования процессов колонизации и деколонизации украинского социума. Украинские реалии начала двадцатого века необходимо анализировать в контексте империологии и постколониальных исследований. Феномен колониального господства рассматривается через призму имперской организации социума.

Ключевые слова: империя, колониализм, постколониальные исследования, Россия, Украина.

Voropaeva T.S.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**ANALYSIS OF THE COLONIAL STATUS OF UKRAINE BY THINKERS
AND POLITICS OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY****Summary**

The article analyzes the problem of the colonial status of Ukraine and its representation in the works of thinkers and politicians early twentieth century. The problem of Russian and Soviet imperialism and the specifics of colonial and postcolonial status of Ukraine have not yet been sufficiently studied. These problems were caused by the collapse of colonial system and creation of the postcolonial space which became one of the most important political events of the 20th century. The purpose of this article is to analyze the work of thinkers and politicians of the early twentieth century. In the article the relevance of research of the colonization and decolonization processes of Ukrainian society is proved. The Ukrainian realities of the early twentieth century must be analyzed in the context of imperiology and Postcolonial Studies. The phenomenon of colonial domination is discussed from the point of view of imperial organization of socium.

Keywords: empire, colonialism, postcolonial research, Russia, Ukraine.